

УДОСКОНАЛЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Розглянуто методологічні засади модернізації регіональної структури національної економіки на принципах збалансування. Обґрунтовано критерії удосконалення структури національної економіки в регіональному розрізі загалом та економік регіонів зокрема.

In the article methodological principles of modernization of regional structure of national economy are examined. The criteria of improvement of structure of national economy are grounded in a regional cut on the whole and economies of regions in particular.

Національна економіка є надскладною макросистемою, що в територіальному розрізі представлена регіональними економічними системами. Ефективність функціонування макроекономічної системи значною мірою залежить від регіональних структурних пропорцій. Пострадянський розвиток України і трансформація макроекономічної системи на ринкових засадах виявили низку регіональних структурних проблем, що гальмують економічний розвиток. З огляду на це проблема удосконалення регіональної структури національної економіки є надзвичайно актуальною.

Питання формування структури національної економіки з урахуванням регіональної складової висвітлені у працях О. М. Алімова, О. І. Амоші, М. П. Бутка, С. А. Генсирюка, Б. М. Данилишина, М. І. Долішнього, С. І. Дорогунцова, Я. В. Ковалю, А. Ф. Мельник, В. І. Павлова, В. І. Пили, О. І. Фурдичка, М. Г. Чумаченка, С. І. Юрія. Однак дещо недостатньо дослідженим є питання формування критеріїв удосконалення структури регіональної економіки з урахуванням принципів збалансованого розвитку.

Метою статті є обґрунтування системи критеріїв удосконалення регіональної структури національної економіки з урахуванням принципів збалансованого розвитку.

Врахування концепції забезпечення збалансованого розвитку регіонів дає змогу сформувати систему критеріїв удосконалення структури національної економіки в регіональному розрізі загалом та економік регіонів зокрема. До них можна віднести: рівень врахування та збереження іманентних ознак регіону як самостійної економічної системи; ступінь забезпечення системності у формуванні регіональних економічних систем для збереження раціональних пропорцій між регіональними підсистемами; рівень врахування системного підходу до визначення меж регіональних економічних систем; створення можливостей забезпечення функціонування регіону як суб'єкта економічного розвитку; дотримання принципів розміщення продуктивних сил; характер та повнота розкриття «точок зростання» у стратегіях соціально-економічного розвитку регіонів; обґрунтованість визначення пріоритетних напрямків трансформації структури регіональних економік; повнота врахування об'єктивних чинників соціально-економічного розвитку регіонів; ступінь врахування локальних трансформаторів структури економіки; ступінь врахування конкурентних позицій регіональних економічних систем. Розглянемо найважливіші змістові складові цих критеріїв.

1. *Рівень врахування та збереження іманентних ознак регіону як самостійної економічної системи.* Серед основних ознак, що характеризують регіон як самостійну економічну систему, можна виокремити: наявність прямих і зворотних зв'язків з єдиною економічною системою держави; здійснення повних циклів відтворення трудових ресурсів, основних і оборотних фондів, грошового обороту, відносин з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання продукції; взаємодія органів управління підприємств з органами місцевої влади в контексті забезпечення комплексного соціально-економічного розвитку регіону; раціональне використання трудових ресурсів і природного комплексу відповідно до регіональної спеціалізації та участі регіону в територіальному розподілі праці.

Регіон як господарська система є часткою території, на якій функціонує і розвивається система зв'язків і залежностей між підприємствами, організаціями та органами влади. Одним із основних об'єктів

господарського регулювання є область. Саме ця ланка має володіти всіма ознаками регіональної системи: цілеспрямованістю функціонування; цілісністю території; самоорганізацією життєдіяльності; специфічністю розвитку. Таким чином, під регіональною економічною системою слід розуміти соціально-економічну систему, що забезпечує взаємозв'язаний і взаємообумовлений розвиток та розміщення економіки з метою створення якнайкращих умов життя і праці населення регіону при найменших суспільних витратах.

Регіон як економічна категорія та як елемент національної економіки має характеризуватися такими ознаками: 1) самостійна еколого-економічна система, в рамках якої реалізуються відносини між людьми, що населяють її, з приводу території проживання як найважливішого об'єкта, що забезпечує нормальні умови існування людини; 2) невід'ємна частина економічної системи країни, пов'язана з нею складними і взаємозалежними відносинами, що володіє власними трудовими, природними, економічними, фінансовими й іншими ресурсами; 3) складна сукупність взаємин економічних суб'єктів, що формує баланс ринкового попиту і пропозиції та сприяє максимізації соціально-економічного ефекту.

Під регіоном як структурним елементом національної економічної системи слід розуміти цілісну соціально-економічну систему, що має власну структуру, функції, зв'язки із зовнішнім середовищем, історію, культуру, умови життя населення. Ця система характеризується: великою кількістю взаємозв'язаних підсистем різних типів з локальними цілями; ієрархічністю структури; високою розмірністю; багаторівневою організацією управління; значним запізнюванням координуючих дій при високій динамічності елементів; неповною визначеністю станів її окремих елементів.

Основними рисами регіону є: єдність і цілісність; спільність і єдність економіки; комплексність господарства; наявність певного контингенту населення, що володіє відповідним рівнем освіти, кваліфікації і навичками виробництва, які традиційно склалися; спеціалізація; керованість.

Найважливішими ознаками регіону як соціально-економічної системи, які треба зберегти чи зміцнити в процесі структурних трансформацій, виступають:

– цілісність, що означає раціональне використання природно-ресурсного потенціалу регіону, пропорційне поєднання різних галузей, формування стійких внутрішньорегіональних та міжрегіональних виробничих і технологічних зв'язків, наявність особливого співтовариства людей з певними традиціями і способом життя;

– комплексність, яка досягається за допомогою збалансованого і пропорційного розвитку продуктивних сил регіону. Вона характеризується наявністю такого взаємозв'язку між елементами господарства, який забезпечує ефективне виконання основної господарської функції – розміщення і виробничої спеціалізації регіону, нівелювання внутрішньорегіональних диспропорцій та збереження здатності регіону здійснювати в своїх межах розширене відтворення в умовах обмеженості ресурсів;

– керованість, що має на увазі наявність політико-адміністративних органів управління, безпосередньо пов'язаних з адміністративно-територіальним поділом України. Місцеві органи влади забезпечують координацію всіх елементів регіональної системи господарювання: матеріального виробництва, природно-ресурсного потенціалу, інфраструктури, трудових ресурсів. Крім того, має враховуватися різноманіття зв'язків (торговельних, фінансових, соціальних, екологічних, виробничих), які володіють певною просторовою і тимчасовою стійкістю;

– економічна самостійність регіону виражає ступінь забезпеченості його економічними (насамперед фінансовими) ресурсами для самостійного, зацікавленого та відповідального вирішення соціально-економічних питань, які належать до компетенції регіонального рівня господарювання.

Отже, розгляд регіону як самостійної соціально-економічної системи, що представлена різними об'єктами та суб'єктами господарювання й управління, дає підстави застосувати механізм регулювання регіональних пропорцій, вдосконалення існуючих структур управління, виявляти та цілеспрямовано використовувати чинники конкурентоспроможності регіонів.

2. Ступінь забезпечення системності у формуванні регіональних економічних систем для збереження раціональних пропорцій між регіональними підсистемами. Згідно із сучасним науковим баченням економіка країни, як і економіка регіону, є еволюційною відкритою системою, яка відчуває на собі постійний вплив зовнішніх чинників та реагує на них. Системний підхід до формування регіональної економіки означає, що на певній території різні сфери діяльності мають бути взаємопов'язані між собою і створювати певну регіональну структуру, яка в нормальному стані знаходиться в режимі динамічної рівноваги.

Регіональна структура економіки обласного рівня – це система суб'єктів господарювання соціального та економічного призначення, що розвиваються на основі природних, трудових, фінансових ресурсів певної енергетичної бази тощо. Регіональні структури функціонують у межах цілісного національного господарського комплексу як відносно відособлені територіальні підсистеми, що мають свою функціональну і галузеву структуру та розвинуті зовнішні зв'язки з іншими територіальними підсистемами.

Щоб встановити характер і закономірності формування та розвитку регіональних структур економіки, необхідно визначити набір їх функціональних підсистем. За функціональними ознаками регіональні структури можна поділити на чотири основні взаємозалежні підсистеми: господарсько-виробничу, соціальну, природно-ресурсну та ринкову інфраструктуру, кожна з яких має своє призначення і складається з підсистем більшого рівня конкретизації.

Так, господарсько-виробнича система забезпечує випуск товарів і послуг та складається з таких підсистем, як основне виробництво та виробнича інфраструктура. Соціальна система забезпечує демографічне відтворення та задоволення потреб населення регіону в соціально-споживчих послугах. Природно-ресурсна система забезпечує потреби виробництва та споживання і зосереджена в об'єктах та силах природи й складається із земельних, лісових, водних ресурсів та корисних копалин тощо. Система ринкової інфраструктури створює найбільш сприятливі умови для обміну ресурсами – природними, фінансовими, трудовими, інформаційними тощо. Зрозуміло, що між всіма перерахованими підсистемами існують тісні взаємозв'язки, жодна з них не може функціонувати без іншої. Зрушення в одній із підсистем неминуче призводять до перетворень в інших підсистемах. Вказане необхідно враховувати в процесі удосконалення структури економіки в контексті забезпечення збалансованого розвитку регіонів.

Подальша конкретизація функціональної структури утворює галузеву структуру – співвідношення в різних пропорціях між галузями або секторами економіки. Галузева структура економіки найчастіше визначається за допомогою таких показників, як питома вага тієї чи іншої галузі в господарстві регіону та зайнятість населення у відповідній галузі. Об'єкти галузевої підсистеми об'єднуються спорідненими групами товарів або послуг, однаковою технологією та організацією їх діяльності. Об'єктивна необхідність пропорційного розвитку галузей існує у будь-якій економіці, де розвинутий суспільний поділ праці. Підтримання прогресивних пропорцій та ефективних економічних зв'язків між галузями є показником ефективності економіки країни чи регіону. Причому на характер цих пропорцій в ринковій економіці впливають такі чинники: співвідношення попиту і пропозиції окремих груп товарів чи послуг; обсяг і структура наявних природних ресурсів та ефективність їх використання; наявність робочої сили відповідної кваліфікації; темпи та масштаби НТП; форми організації і управління виробництвом; ступінь розвитку ринкової інфраструктури. Взаємодія перерахованих факторів зумовлює постійну зміну пропорцій у регіональній економічній системі.

Розвиток структури економіки та подальша її зміна відбувається в результаті єдності та боротьби двох сторін – усталеності та динамізму. Причому усталеність визначає інерційність системи, а матеріальною стороною усталеності є фізична прив'язка капіталу до певних галузевих виробництв, територій, технологій. Головним же процесом, який визначає динамізм структури економіки, є суспільний поділ праці на основі розвитку продуктивних сил. Взаємодія усталеності і динамізму викликає постійні зміни в структурі економіки, які прокладають собі шлях через порушення структурної рівноваги. Рух від нижчого рівня рівноваги до вищого за умов ринкової економіки супроводжується процесами великої конфліктності – галузевими і структурними кризами. Причини, що їх викликають, зумовлені появою суперечності між потребою в економічних ресурсах і можливістю їх задоволення за даної структури господарства. Проте в структурній кризі, як і в будь-якій іншій, стадія спаду повинна змінитися піднесенням. Другий етап – етап поступової стабілізації та економічного зростання – передбачає перехід до створення довготривалих стимулів розвитку, певних пільг для галузей і виробництв, які найбільш перспективні і формують потенціал економіки регіону.

Основною метою структурної перебудови економіки регіону має виступати адаптація його виробничих структур до умов економічної самостійності та ринкових відносин, а також поступова інтеграція у світовий ринок шляхом пріоритетного розвитку тих галузей і підприємств, які зможуть виробляти продукцію, конкурентоспроможну на внутрішньому і зовнішньому ринках. Головним критерієм формування нової структури економіки має стати забезпечення оптимального використання наявних ресурсів з максимально можливими темпами економічного зростання.

Реструктуризація економіки регіону як складної економічної системи має такі аспекти: галузевий, мікроекономічний, територіальний.

На галузевому рівні реструктуризація полягає в оптимізації пропорцій розвитку галузей, зокрема в досягненні оптимального співвідношення між обсягами виробництва та кінцевим попитом. Сьогодні структурна перебудова економіки має бути спрямована на випуск необхідної споживачам продукції, на наповнення споживчого, виробничого та інвестиційного ринків.

Важливим напрямком структурної перебудови регіональної економіки має бути розвиток виробництв, які орієнтуються на місцеві ресурси або використовують у своїй діяльності вторинну сировину. Для регіональних структур економіки важливо здійснити стратегію ресурсозбереження, яке, з одного боку, забезпечило б скорочення питомого витрачання природної речовини на одиницю кінцевої продукції, а з іншого – зменшило негативне навантаження на навколишнє середовище. В свою чергу, обмеженість традиційних природних багатств, зростаюча потреба в них стимулювали би процеси вдосконалення технологій на базі більш повної утилізації первинної сировини. Власне, ресурсозбереження і оздоровлення природного середовища – це дві сторони єдиного процесу досягнення еколого-економічної збалансованості у функціонуванні господарського комплексу регіону.

Одним із магістральних напрямків структурних змін в економіці регіонів має бути досягнення оптимального зв'язку між господарсько-виробничою та соціальною сферами. Прискорення зростання питомої ваги сфери послуг у структурі суспільного виробництва – це закономірний процес, характерний для всіх розвинутих країн. Зарубіжні економісти констатують, що сьогодні відбувся перехід від «економіки матеріальної продукції» до «економіки послуг». І це цілком зрозуміло: завдяки економічному і соціальному прогресу людства, коли продуктивні сили забезпечують дедалі повніше задоволення матеріальних потреб людей, швидше зростають і потреби в духовних благах та соціальних послугах.

Потребує уваги розвиток виробничої інфраструктури, зокрема таких її елементів, як транспорт та зв'язок. Здійснюючи переміщення продукції, виробленої іншими галузями матеріального виробництва, транспорт сам значною мірою залежить від ресурсного і виробничого потенціалу конкретної території. Саме розвитком і розміщенням продуктивних сил визначаються масштаби вантажообороту, структура вантажів та дальність перевезень, густина і напрями транспортної мережі, особливості галузевої та територіальної структури транспорту. Враховуючи зниження обсягів виробництва, а відтак і зниження обсягів вантажообороту, потрібно ширше використовувати так звані «порівняльні переваги» країни та її регіонів, до яких належать вигідне географічне положення, наявність міжнародних автострад, ліній електропередач, газопроводів тощо.

Глибока структурна перебудова має охоплювати не тільки макрорівень, а й мікрорівень – реструктуризацію і модернізацію підприємств.

Структурна перебудова регіональної економіки має вирішити і таку важливу проблему, як подолання невідповідності між природним і трудовим потенціалом, з одного боку, та просторовою організацією господарської діяльності – з іншого.

Завдання реструктуризації регіональної економіки і трансформації регіональних структур має полягати у такому: при існуючій ресурсній базі, певному розмірі бюджетних та позабюджетних коштів, коштів підприємств і організацій, з урахуванням наявного трудового потенціалу, ринкової інфраструктури необхідно розробити програми, заходи, проекти, реалізація яких дасть найбільший соціально-економічний ефект для регіону. Загалом основними критеріями майбутньої структури економіки регіонів могли би бути: загальна ефективність регіональної економічної системи, територіальна цілісність господарського комплексу держави, конкурентоспроможність регіональної економіки, стійкість до циклічних коливань та повне задоволення соціальних потреб суспільства.

3. Рівень врахування системного підходу до визначення меж регіональних економічних систем.
Стосовно будь-якого регіону можна зазначити, що у всіх його проявах мають бути наявні такі ознаки: територія, спеціалізація регіону і наявність внутрішніх системоформуючих економічних зв'язків. З урахуванням існуючих відмінностей в економічних, географічних та інших умовах регіонів України можна говорити про певну неповторність процесів відтворення в цих регіональних системах. Їх ефективність безпосередньо залежить від структурної, соціальної, екологічної, інвестиційної, зовнішньоекономічної і фінансової компонент регіональної системи. Збалансованість цих складових є необхідною умовою розвитку регіону як соціально-економічної системи. Виходячи з цього, можна стверджувати, що регіон має бути не лише підсистемою соціально-економічного комплексу країни,

а й самостійною системою або одиницею із замкнутим циклом відтворювального процесу і властивими тільки їй особливостями протікання соціальних і економічних процесів.

Зміни в структурах і межах регіонів можуть відбуватися залежно від зміни геополітичного положення країни, принципів та законів розвитку економіки, адміністративно-територіального поділу, екологічних умов тощо.

Критеріїв регіоналізації країни може бути декілька (історичний, геополітичний, стратегічний, адміністративний тощо), але вони мають відповідати таким вимогам: науковій обґрунтованості, що має об'єктивний характер; врахуванню історичного шляху розвитку регіону, тобто його генетичної основи; економічній доцільності, що включає багатофакторну систему параметрів, критеріїв і показників; системному характеру визначення ефективності формування регіону, що ґрунтується на результатах ситуаційного аналізу; оцінці доцільності формування регіону на довгострокову перспективу. В процесі функціонування регіональних структур критерії можуть мати різні «домінанти» в широкому діапазоні можливостей – від сировинного комплексу до ринку інтелектуальних цінностей, що лідирує в сфері високих і надвисоких технологій.

4. Створення можливостей забезпечення функціонування регіону як суб'єкта розвитку. Регіони відіграють важливу роль у розвитку країни. Еволюція розуміння економічного розвитку в теорії відбувається в двох основних напрямках. По-перше, з появою нових якостей економічного зростання в це поняття включають не лише стан і темпи зростання економіки, а й соціальні характеристики: якість життя, зростання самоповаги і свободи людей. У зв'язку з цим поняття «економічне зростання» розширюється в розрізі соціально-економічного розвитку. По-друге, з посиленням значущості регіону усередині держави при виконанні ним соціально-економічної і екологічної функцій, а також у глобальній економіці як місця базування транснаціональних корпорацій (ТНК) або їх бізнес-одиниць виникає нова роль регіону, яка виявляється в тому, що він стає суб'єктом розвитку, який формує і реалізує свої стратегічні цілі.

У сучасних регіональних теоріях розглядаються нові аспекти розвитку, пов'язані зі зростанням суб'єктності регіонів усередині держави і в глобальній економіці. У сучасних умовах відтворювальному підходу до регіону як цілісності протистоїть глобальний підхід, який вносить до розвитку регіону великий елемент випадковості. Вона виявляється в розміщенні не пов'язаних з регіональною економікою виробництв, інтегрованих у глобальні мережі ТНК, а також у вільному ввезенні товарів глобальних виробників на територію регіону.

Аналіз сучасних мезоекономічних концепцій дає змогу сформулювати нове уявлення про економічний простір, що формується всередині держави. Його формування визначається тим, що регіони перетворюються на самостійні економічні суб'єкти. У цих умовах регіональна політика розглядається не лише як спосіб компенсації регіональних диспропорцій, а і як конкурентна політика та всеосяжна політика розвитку.

Перетворення регіону на реальний суб'єкт національної економіки означає становлення регіону як суб'єкта розвитку. Під регіоном як суб'єктом розвитку слід розуміти субдержавне утворення, що формує і реалізує стратегічні цілі свого розвитку у внутрішньому та оточуючому (національному та глобальному) середовищах шляхом інтеграції цілей зацікавлених сторін, а також відтворювальних циклів регіону з урахуванням наявних повноважень і ресурсів, що має бути враховано у формуванні структури його економіки.

5. Дотримання принципів розміщення продуктивних сил. Оптимізація розміщення продуктивних сил на території регіону може бути досягнута шляхом наближення виробництв до джерел сировини, палива, споживачів; вирівнювання рівнів економічного розвитку адміністративних районів; розміщення нових підприємств у малих і середніх містах; обмеження розвитку екологічно небезпечних підприємств у районах з надмірним забрудненням навколишнього середовища.

Розміщення продуктивних сил в тому чи іншому регіоні має відбуватися з дотриманням певних принципів, найважливішими з яких є: дотримання об'єктивних закономірностей, необхідних взаємозв'язків і взаємообумовленості в розміщенні підприємств, галузей національної економіки; економічність за витратами на виробництво продукції і розміщення засобів виробництва; об'єктивна підготовка фахівців згідно з наявністю певних засобів виробництва на конкретній території; гармонійний підхід до процесу формування ринку праці певного регіону з урахуванням внутрішньої підготовки і міграції фахівців; необхідність вдосконалення управлінських дій з організації продуктивних сил і економічних відносин; раціональність і комплексність у використанні природно-ресурсного потенціалу;

комплексність розвитку економічних районів країни: оптимальність (при даному рівні розвитку продуктивних сил) поєднання галузей господарства і підприємств; раціональність територіального розподілу праці між регіонами та в межах їх територій; збереження і поліпшення екологічних умов життя населення.

6. *Характер та повнота розкриття «точок зростання» у стратегіях соціально-економічного розвитку регіонів.* Законом України «Про стимулювання розвитку регіонів» (від 8 вересня 2005 р.) було запроваджено стратегічне планування регіонального розвитку [14]. З цією метою підготовлено «Державну стратегію регіонального розвитку України на період до 2015 року» (затверджену Урядом постановою № 1001 від 21 липня 2006 року) (далі – Стратегія) [13]. Прийняття Стратегії визначило ключові проблеми, на вирішення яких мали бути спрямовані заходи державної політики розвитку регіонів протягом наступних 10 років: 1) низька інвестиційна привабливість регіонів та інноваційна активність у них; 2) нерозвинута виробнича та соціальна інфраструктура; 3) зростання регіональних диспропорцій у сфері соціально-економічного розвитку регіонів; 4) слабкі міжрегіональні зв'язки; 5) нераціональне використання людського потенціалу.

Вирішення проблем регіонального розвитку Стратегією передбачалось на підґрунті: стабільності сприятливої зовнішньоекономічної кон'юнктури; зростаючого попиту на сировину та напівфабрикати на світових ринках; домінування екстенсивного типу використання наявного в регіонах (та на місцях) ресурсного та матеріально-технічного потенціалу промисловості, сільського виробництва та сфери послуг; збереження орієнтації на експорт сировини та напівфабрикатів.

Вирішення проблем регіонального розвитку (за незмінної структури регіональної економіки) Стратегією до 2015 р. передбачалось здійснити на підґрунті виконання чотирьох стратегічних завдань: підвищення конкурентоспроможності регіонів та зміцнення їх ресурсного потенціалу; розвитку людських ресурсів; розвитку міжрегіональної співпраці; створення інституційних умов для розвитку регіонів.

Для розкриття «точок зростання» на місцевому (регіональному) рівні у регіональних стратегіях доцільно передбачити активізацію таких інструментів, реалізація яких є критерієм ефективності (неефективності) удосконалення структури економіки в контексті забезпечення збалансованого розвитку регіонів:

1) створення регіональних кластерів. Це дасть змогу сконцентрувати обмежені фінансові ресурси, ефективно використати наявний місцевий ресурсний, людський, освітній потенціал для налагодження виробництва (надання послуг) відповідно до спеціалізації регіонів; створити на регіональному рівні на базі кластерів перспективні «точки зростання», «ареали економічного розвитку», що позитивно вплине на регіональну економіку та соціально-економічний розвиток України;

2) створення в Україні цільового Фонду регіонального розвитку, що сприятиме концентрації фінансових ресурсів на реалізацію пріоритетних інвестиційних проектів соціально-економічного розвитку регіонів, фінансовому стимулюванню «точок зростання» на місцевому (регіональному) рівні;

3) посилення ролі Агентств регіонального розвитку та оптимізація їх мережі (у тому числі шляхом укрупнення та об'єднання за принципом концентрації ресурсів на регіональному рівні та їх раціонального використання). Головними напрямками роботи Агентства у світовій практиці визнано: аналіз соціально-економічної ситуації в регіоні, співробітництво з органами влади у питаннях планування соціально-економічного розвитку та покращення інвестиційного клімату; активна участь у розробці, обговоренні, прийнятті та реалізації Стратегії економічного і соціального розвитку регіону; участь у розробці операційних планів реалізації Стратегії регіонального розвитку; інвестування конкретних регіональних проектів (пряме та портфельне; опосередковане – за допомогою залучення коштів Фонду регіонального розвитку; кредитування; надання грантів тощо); робота з міжнародними фінансовими організаціями з метою залучення інвестицій та отримання технічної допомоги; пошук партнерів та вплив на потенційних партнерів-інвесторів (резидентів та нерезидентів) з метою активізації їхньої діяльності у сфері регіонального розвитку; вплив на політику центрального уряду з метою створення сприятливого інституційного та інвестиційного середовища для активізації регіонального (та місцевого) розвитку; розробка стратегічних інвестиційних проектів, сприяння у залученні інвестиційних ресурсів до регіону;

4) відновлення в Україні практики створення та функціонування територій пріоритетного розвитку;

5) створення з метою спрощення процедури відбору потенційними інвесторами інвестиційних проектів («точок зростання») на регіональному рівні, Єдиного електронного реєстру інвестиційних проектів, що передбачає: підготовку інвестиційних пропозицій, їх попередній розгляд (Міністерством економічного розвитку та торгівлі) та подання для отримання фінансування (на принципах державно-

приватного партнерства); підтримку функціонування Інтернет-порталу, на якому у вільному доступі має міститись інформація про інвестиційну діяльність, інвестиційні проекти, запропоновані до реалізації у регіонах України; розробку комплексу заходів іміджевого характеру з метою представлення України та її регіонів як територій, відкритих для системних інвестицій та забезпечення широкого інформаційного доступу потенційних інвесторів до інвестиційних проектів у сферах, визначених прийнятими Стратегіями регіонального розвитку як пріоритетні.

7. Обґрунтованість визначення пріоритетних напрямків трансформації структури регіональних економік. Успішне проведення структурних перетворень територіальної суспільної системи значною мірою залежить від правильності вибору пріоритетних напрямів. Вибір пріоритетів при структуруванні економіки окремих регіонів має відповідати таким вимогам: усебічне врахування економічних, екологічних, соціально-демографічних умов і факторів території; найбільш повне та ефективне використання існуючої в регіоні ресурсної бази; впровадження технологій, що відповідають сучасним світовим стандартам; розширення економічної самостійності регіону; формування конкурентного середовища, ринкової інфраструктури та ринкових механізмів саморегулювання економічних процесів; формування та накопичення інвестиційного потенціалу.

Зміцнення конкурентоспроможності регіональної економіки пов'язане зі структурними перетвореннями економічної системи відповідно до потреб технологічного і соціального прогресу. Адже структурні диспропорції не лише стримують реалізацію економічного потенціалу, а й підвищують вразливість економіки до зовнішніх впливів. Саме тому здатність підвищувати конкурентоспроможність економіки забезпечується глибиною структурних перетворень, зумовлених необхідністю технологічного оновлення виробничої структури та її адаптації до змінних умов внутрішнього та зовнішнього середовища, що приводить до істотних зрушень у галузевій і секторальній структурі національної економіки, насамперед у напрямку підвищення частки інноваційних виробництв та економічної діяльності з високою часткою доданої вартості.

Отже, проблема структурування регіональної економіки може розглядатися як завдання превентивної адаптації: розвиток і зростання економіки через установа пріоритетів мають бути зорієнтовані на безперервну модернізацію, спрямовану на забезпечення здатності пристосовуватися до змін і нових викликів часу. Йдеться про відповідну структурну політику, зорієнтовану здебільшого на зниження потенційної вразливості економіки до зовнішніх та внутрішніх коливань за рахунок ефективної системи економічного прогнозування. Разом із тим, вирішення проблеми структурної перебудови економіки пов'язується з вибором конкретних обґрунтованих пріоритетів та відповідних заходів, які передбачають узгодженість та системність перетворень економіки регіону.

Із точки зору потреб структурної модернізації та адаптації економіки регіонів України найбільш критичними загрозами є: вичерпання поточних конкурентних переваг галузей економіки регіонів, орієнтованих на зовнішній попит, унаслідок подорожчання імпортованих енергоресурсів; недостатній рівень використання інноваційного потенціалу як головного чинника адаптаційних можливостей економіки та зміцнення конкурентоспроможності; відсутність ефективних механізмів перерозподілу капіталу від традиційних до науко- та технологічно містких секторів економіки.

Стан галузевої структури і якісних параметрів структури регіональної економіки (технологічна структура, структура кредитів та інвестицій) свідчить про низький рівень розвитку конкурентних можливостей регіонів України. Усе це потребує цілеспрямованих дій щодо структурної перебудови національної економіки та зміцнення інвестиційно-інноваційних чинників економічного розвитку шляхом проведення активної державної політики, що сприяла б вирішенню проблеми створення конкурентних переваг і підвищенню ефективності економічної системи як країни, так і регіонів. Існує нагальна потреба спрямування економічної політики на формування механізмів накопичення капіталу на перспективних з точки зору стратегічних національних економічних інтересів напрямках економічної діяльності.

Передусім необхідна послідовна структурно-інноваційна та науково-технологічна політика, зорієнтована на реалізацію існуючих та створення нових динамічних національних конкурентних переваг при послідовному поширенні імпульсів зростання в суміжні сектори економіки, забезпечення стійкості регіональних економічних систем, прискорення паритетної інтеграції в сучасну світогосподарську систему, зокрема створення реальних передумов для інтеграції в ЄС. Хоча інноваційні зміни в економіці порушують рівновагу через викликані ними структурні зрушення, вони створюють внутрішню енергію зростання й можливості переходу системи в нову якість, значно підвищуючи її конкурентоспроможність.

Відсутність визначених орієнтирів та механізмів структурної перебудови економіки фактично є чинником посилення інтенсивності впливу на країну можливих зовнішніх кризових процесів.

Необхідність досягнення позитивного впливу структурних чинників регіональної економіки на її конкурентоспроможність ставить перед структурно-інноваційною політикою держави потребу вирішення в середньо- та довгостроковому періоді комплексу стратегічних завдань, серед яких головними є такі: орієнтація на збільшення обсягів і розширення складу перспективних технологій, що забезпечують більше зростання доданої вартості; стимулювання інвестиційного оновлення та модернізації вітчизняної промисловості; стимулювання розвитку наукомістких та високотехнологічних виробництв і створення умов для здійснення капіталовкладень у технологічне оновлення виробництва; забезпечення прискореного розвитку внутрішнього ринку порівняно із зовнішнім попитом та поліпшення його структурних характеристик за рахунок інноваційних чинників; впровадження механізмів стимулювання та підтримки високотехнологічного експорту; вдосконалення державного фінансування структурних та інноваційних зрушень; зміцнення інституційних чинників структурних перетворень; покращення інвестиційного клімату (для внутрішніх і для іноземних інвесторів) з метою підвищення ефективності регіональної економіки; стимулювання заходів щодо подолання ресурсовитратного характеру виробництва.

Політика структурної модернізації регіональної економіки має бути спрямована на оптимізацію внутрішньосистемних параметрів економіки з точки зору протидії негативним зовнішнім шокам. Йдеться про побудову ефективної високотехнологічної структури регіональної економічної системи, спроможної забезпечувати розвиток передових виробництв і реагувати на зовнішні та внутрішні кризові явища з найменшими втратами ефективності. Стратегічною метою структурної перебудови економіки будь-якого регіону має бути створення багатогалузевого високотехнологічного конкурентоспроможного економічного комплексу, адаптованого до ринкових умов, здатного задовольняти власні потреби й брати більшу участь у світогосподарських зв'язках на взаємовигідних умовах.

8. Повнота врахування об'єктивних чинників соціально-економічного розвитку регіонів. Соціально-економічний розвиток регіонів на даний час визначається впливом трьох головних чинників: 1) ринкового – взаємопроникнення регіональних, національного і світових ринків; 2) конкурентного – посилення конкуренції на всіх перерахованих ринках, особливо неціновій конкуренції – конкуренції у сфері якості життя й інновацій; 3) виробничого – поступовий перехід від фордизму до постфордизму як способу організації виробництва, що передбачає заміну масового виробництва дрібносерійним; заміну вертикальної організації праці горизонтальною; низьку індивідуальну відповідальність індивіда у виробничому процесі. Ці чинники зумовлюють перехід від територіальної диференціації до територіальної інтеграції, від гомогенних регіональних ринків – до диверсифікованих, а загалом від національної регіональної політики до власної регіональної політики на рівні окремих регіонів України.

Чинники, сприятливі сьогодні для розміщення на території підприємств, завтра означають додаткові можливості для залучення інвестицій, збільшення зайнятості і вирішення інших назрілих регіональних проблем. Тобто вони одночасно стають умовами, індикаторами успішного соціально-економічного розвитку регіонів у майбутньому. Необхідно враховувати дію цих змін на конкурентоспроможність суб'єктів господарювання та регіонів. Наприклад, для регіону це означає, що одні розвиваються як економічно найбільш сильні, здатні мобілізувати власні ресурси та привабити додаткові інвестиції. Інші залишаються на периферії, треті розвиваються лише в окремих, специфічних сферах (наприклад туризм).

Як і будь-яка економічна система, регіон має внутрішнє і зовнішнє середовище, які взаємодіють. Ці зв'язки можуть бути як прямої, так і непрямої дії. Для якісної характеристики й оцінки динаміки зміни внутрішнього середовища досить проаналізувати такі групи чинників: виробничо-ресурсний потенціал регіону; структуру регіонального ринку; кадровий потенціал регіону; регіональний бюджет; стратегію регіону. Зовнішнє середовище регіону прямого впливу включає взаємозв'язки з партнерами: зовнішніми постачальниками товарів і послуг; зовнішніми споживачами; регіонами-конкурентами; фінансовими організаціями; транспортними підприємствами. Середовище непрямого впливу на регіон може включати такі групи чинників впливу: загальноекономічні, загальнополітичні, науково-технічні, природно-екологічні, демографічні.

У зарубіжній теорії і практиці на даний час використовується дещо інший стандартний набір чинників. Насамперед розрізняють дві великі групи чинників: так звані «жорсткі» і «м'які». Під «жорсткими»

розуміються кількісно вимірювані чинники: орієнтовані на виробничі ресурси (землю, робочу силу, капітал); орієнтовані на виробництво і збут продукції (близькість партнерів по кооперації, інфраструктура, структура населення і споживання); встановлені державою (податки, система господарювання, субсидії і програми підтримки). М'які чинники стосуються кількісно важковимірюваних категорій: рівня розвитку соціального середовища; стабільності політичної ситуації; стабільності громадського клімату; кваліфікації найманих працівників; регіональної структури економіки й окремих підприємств; якості системи освіти, науки і системи підготовки кадрів; наявності чинників, орієнтованих на виробництво послуг (економічний і податковий консалтинг, маркетинг); якості життя в регіоні.

Співвідношення між окремими чинниками та їх значущість знаходяться в постійному русі. Врахування цього на практиці передбачає, що не всі чинники однаково важливі для конкретного регіону. Наприклад, витрати на чинники виробництва будуть відігравати вирішальну роль при виготовленні трудомісткої кінцевої продукції або для молодих підприємств з високою потребою в капіталі. У аспекті конкретних регіонів вищу значимість матимуть ті чинники, які характерні для галузей спеціалізації регіонального соціально-економічного комплексу.

9. *Ступінь врахування локальних трансформаторів структури економіки.* Структурно весь трансформаційний процес, що відбувається на рівні регіону, має ту ж послідовність, що і процес трансформації, який здійснюється на загальнодержавному рівні. Логічний взаємозв'язок виглядає так: «локальний трансформатор» – «локальний трансформаційний мотив» – «особливості перебігу трансформації і варіанти наслідків на регіональному рівні». Слід визнати, що локальну трансформацію складно представити як відособлену, таку, що відбувається незалежно від інших суб'єктів. Кожен регіон випробовуватиме на собі вплив тих чи інших тенденцій з боку інших регіонів, і сам робитиме вплив на інші регіони. Саме тому особливості перебігу трансформації на рівні регіону полягають в активній взаємодії з іншими територіями країни. Більш того, трансформаційний процес найчастіше буває спровокований загальнодержавними тенденціями розвитку і по-різному виражений в межах певної території.

Одним із можливих варіантів наслідків трансформації структури соціально-економічної системи регіону може виступити руйнування власне регіональної соціально-економічної системи, зниження рівня її розвитку локальними трансформаторами, що викликають зростання суперечностей в соціально-економічних відносинах. Подібна ситуація провокує серйозні конфлікти з центром та міжрегіональні конфлікти. Можливе порушення цілісності держави, зниження ефективності державних цільових програм може бути викликано нерівномірністю розвитку регіонів у компетенційному розумінні. При цьому цей локальний трансформатор зумовлює такий локальний трансформаційний мотив, як політична диференціація регіонів, порушення міжрегіональних стосунків.

До гальмування економічного зростання, зниження рівня демографічних показників може призвести відсутність рішень про адекватну соціальну і економічну підтримку центром окремих регіонів. Наслідком дії цього локального трансформатора може бути зниження якості життя, диференціація регіонів за цим показником.

Розвитку конфліктів як наслідку трансформації може сприяти приєднання одного регіону до іншого, об'єднання регіонів. Така особливість ходу трансформаційного процесу може бути викликана значною диференціацією регіонів як локального трансформаційного мотиву, який у свою чергу з'являється завдяки певним природним чинникам, політичним рішенням про розміщення виробництва та іншим локальним трансформаторам.

Якщо органами державної влади ухвалюються рішення про значну диференціацію в підтримці соціальної сфери різних регіонів, високою є вірогідність появи різко виражених утриманських настроїв з боку регіонів, що одержують значну підтримку. З боку інших регіонів можна чекати відповідної незадоволеності. Наслідки подібних заходів можуть негативно позначитися на економічному зростанні регіонів та держави загалом і призвести до міжрегіональних конфліктів.

У свою чергу політичні рішення про об'єднання регіонів, приєднання одного регіону до іншого можуть виступити сильним локальним трансформатором. В цьому випадку локальними трансформаційними мотивами можуть виступати: відсутність згоди сторін або однієї сторони, відсутність реального комплексного обґрунтування реорганізації.

На регіональному рівні можна виокремити низку локальних трансформаторів і трансформаційних мотивів, здатних призвести до локальної структурної трансформації або навіть спровокувати

трансформаційні процеси на загальнодержавному рівні. Ухвалення обґрунтованих рішень щодо окремих регіонів дасть змогу уникнути негативних наслідків, що виявляються в зростанні соціально-економічних суперечностей.

10. Ступінь врахування конкурентних позицій регіональних економічних систем. Стабільний розвиток регіональної економіки в умовах ринку стає реальним за наявності надійних конкурентних позицій. Принцип економічної самостійності регіональних суб'єктів країни вносить істотні корективи в їхнє фінансово-економічне становище. Стабільність розвитку регіональної економіки безпосередньо залежить від наявності відповідного соціально-економічного, науково-технічного та кадрового потенціалу. Ці чинники визначають привабливість регіону для розміщення нових, реконструкції існуючих виробництв і тим самим для створення нових робочих місць. У свою чергу, зростання чисельності працюючих визначає соціально-економічний добробут населення та поліпшення фінансово-бюджетного становища в регіоні.

Надходження капіталу до того чи іншого регіону визначається його конкурентними можливостями і перспективами їхнього нарощування. Підприємницький капітал спрямовується в ті регіони і сфери діяльності, де можна розмістити конкурентоспроможні виробництва та організувати прибутковий бізнес. Регіони значно відрізняються можливостями в залученні інвестицій. Так, іноземні інвестори надають перевагу регіонам урбанізованим, з розвинутою інфраструктурою, з наявністю кваліфікованих трудових ресурсів.

У сучасних умовах конкурентне економічне становище суб'єктів регіональної економіки визначається їхньою здатністю здійснювати господарську діяльність у ринковому середовищі на умовах самостійності та самофінансування. Це явище глибоко пронизує всі сфери діяльності підприємств і організацій, їхню конкурентоспроможність можна визначити як потенційну можливість займати відповідну нішу на ринку товарів та послуг, що забезпечують суб'єкту ринкових відносин стійке фінансове та економічне становище. Розвиток міжрегіональної конкуренції має як позитивні, так і негативні наслідки. В зв'язку з цим визначення факторів конкурентоспроможності регіону є каталізатором активізації внутрішніх потенціалів регіону і необхідною умовою забезпечення стратегічно орієнтованого регіонального розвитку.

Для досягнення успіху потенційні конкурентні можливості мають бути реалізовані, оскільки лише тоді суб'єкт регіональної економіки здобуває стійку позицію в конкурентній боротьбі. При цьому практика потребує постійного підтвердження конкурентних позицій, удосконалення їх відповідно до змін у кон'юктурі ринку. Досягається це завдяки стимулюванню нижче зазначених факторів формування конкурентоспроможності регіонів: реструктуризація економічної бази регіонів, створення умов для диверсифікації виробництва на новій технологічній основі та удосконалення економічної структури; підвищення рівня розвитку науково-технічного потенціалу регіону, науково-інформаційного середовища; інноваційний розвиток, метою якого є підвищення рівня використання знань і нових технологій, модернізація виробничих та технологічних процесів, розповсюдження сучасних технологій; забезпечення соціально-економічної привабливості регіону; залучення інвесторів та збільшення обсягу інвестицій в основні сфери економіки регіонів, що визначають стратегічні пріоритети їх розвитку; забезпечення наявності сучасної ринкової інфраструктури інформаційного суспільства і кадрів, що володіють знаннями, достатніми для організації ефективності маркетингової, фінансово-кредитної та біржової діяльності; розвиток людських ресурсів; розвиток міжнародного та міжрегіонального співробітництва; формування сприятливої екологічної ситуації; створення інституціональних умов для регіонального розвитку.

Врахування та активізація зазначених факторів дасть змогу забезпечити динамічний збалансований розвиток країни загалом, наблизити рівень життя до європейських стандартів та створити умови для посилення економічної активності в усіх регіонах країни, що сприятиме поступовому пом'якшенню міжрегіональних диспропорцій, зменшенню ризиків утворення депресивних територій та захистить суспільство від значних витрат на відновлення належних умов їхньої життєдіяльності.

Урахування вказаних критеріїв дасть змогу обґрунтувати критерії для вироблення механізму структурної політики як на макроекономічному, так і регіональному рівнях, що становитиме проблемне поле подальших наукових розвідок у цій сфері.

Література

1. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география / Э. Б. Алаев // Понятийно-терминологический справочник. – М., 1983.
2. Бильчак В. С. Региональная экономика / В. С. Бильчак, В. Ф. Захаров. – Калининград, 2008.
3. Бутко Н. Державне регулювання як інструмент підвищення конкурентоспроможності регіонів / Н. Бутко, Л. Подоляк // Економіка України. – 2007. – № 6. – С. 36–44.
4. Долятовский В. А. Зарубежный опыт комплексного развития регионов / В. А. Долятовский // Регионоведение. – 2004. – № 2–3. – С. 14.
5. Дорогуницев С. Трансформація структури економіки: теорія і практика / С. Дорогуницев, О. Горська // Економіка України. – 1998. – № 1. – С. 4–12.
6. Зияндулаев Н. С. Моделирование региональных экономических систем / Н. С. Зияндулаев. – М., 1993.
7. Коваленко Е. Г. Региональная экономика и управление / Е. Г. Коваленко. – СПб., 2009.
8. Лукинов І. І. Регіональна політика та регіональна наука / І. І. Лукинов // Регіональна економіка. – 1996. – № 1–2. – С. 11–18.
9. Мельник Л. К. Структура регіональної економіки: сутність та напрями трансформації / Л. К. Мельник // Продуктивні сили і регіональна економіка : зб. наук. пр. у 2 ч. – НАНУ, РВПС України. – К., 2005. – Ч. 2. – С. 4–10.
10. Найденов Н. Д. Рыночные методы регулирования экономики региона: автореф. дис. ... д-ра эконом. наук / Н. Д. Найденов. – СПб., 1995.
11. Некрасов Н. Н. Региональная экономика: теория, проблемы, методы / Н. Н. Некрасов. – М., 1978.
12. Предборський В. А. Трансформаційні протиріччя у регіональному вимірі як тіньютворюючі фактори розвитку / В. А. Предборський // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – № 10 (65). – С. 136–139.
13. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 р. : постанова Кабінету Міністрів України від 21 лип. 2006 р.
14. Про стимулювання розвитку регіонів : Закон України від 8 верес. 2005 р. № 2850 // Урядовий кур'єр. – 2005. – 12 жовт.
15. Романова Л. А. Экономика региона. Самостоятельность и государственное регулирование / Л. А. Романова. – Пермь, 2004.
16. Федулова Л. І. Проблемність регіонів: особливості регіональної політики в умовах нової економіки / Л. І. Федулова, Н. Ю. Буга // Регіональна економіка. – 2008. – № 3. – С. 31–41.
17. Черевко О. В. Управління соціально-економічним розвитком регіону на стратегічних засадах / О. В. Черевко // Економіка та держава. – 2006. – № 9. – С. 57–59.
18. Чухно А. Актуальні проблеми стратегії економічного і соціального розвитку на сучасному етапі / А. Чухно // Економіка України. – 2006. – № 4. – С. 15–23.
19. Шнипер Р. И. Регион. Экономические методы управления / Р. И. Шнипер. – Новосибирск, 1991.